

**Justin Marozzi, Abd. *De geschiedenis van slavernij en slavenhandel in de islamitische wereld.***  
Uitgeverij Omniboek, Utrecht 2025. 558 blz. 39,99 €.

Met boeken over de transatlantische slavenhandel en over de slavernij van de zestiende tot de negentiende eeuw op het Amerikaanse continent is gemakkelijk een bibliotheek te vullen. En wanneer men in kranten en tijdschriften voor een breed publiek op zoek gaat naar artikels over de slavernij dan zijn minstens 90% van deze artikels eveneens aan die variant van de slavernij gewijd. Geen wonder dat de meeste mensen slavernij en slavenhandel onmiddellijk associëren met de transatlantische slavenhandel en de slavernij in de Verenigde Staten, de Caraïbische wereld en Brazilië. Meestal weet men dan wel nog dat ook in de klassieke oudheid de slavernij een belangrijke plaats in de samenleving innam. Maar slechts weinigen zijn er zich van bewust dat de slavernij in feite een universele instelling is (geweest) en dat omzeggens alle culturen en samenlevingen minstens gedurende een bepaalde periode van slavenarbeid hebben gebruik gemaakt. Nog minder bekend is dat in de Islamitische wereld de slavernij en de daarmee samenhangende slavenhandel een belangrijke rol hebben gespeeld. Het belang ervan wordt door Marozzi als volgt omschreven: *‘Ten eerste was dat geen marginaal verschijnsel, het gaat hier om een zeer uitgebreid handelsnetwerk. In aantal tot slaafgemaakten was het vergelijkbaar met de transatlantische slavenhandel. Ten tweede: het lange bestaan van dit systeem. Het was niet iets dat lang geleden opkwam en na korte tijd weer verdween. De handel in slaven (in de Islamwereld) hield bijna 1400 jaar stand. Ten derde is het onderzoek naar de slavenhandel in de Islamitische wereld belangrijk, omdat die handel in sommige delen daarvan tot op de dag van vandaag voortduurt, en zelfs bloeit: op sommige plaatsen openlijk, op andere achter gesloten deuren en via privéberichten op smartphone apps.*

Dit boek is dan ook bijzonder welkom omdat het in het Nederlandse taalgebied een lacune vult want in ons taalgebied is er geen enkele voor een breed publiek toegankelijke studie die aandacht besteedt aan dit schromelijk verwaarloosd onderwerp. Zelfs in de boeken gewijd aan de algemene geschiedenis van de slavernij wordt aan de slavernij in de Islamitische wereld opvallend weinig plaats ingeruimd.

Justin Marozzi is beslist de geschikte persoon om over dit onderwerp te schrijven. Niet alleen is hij historicus en schreef hij al enkele werken over de Arabische wereld (waarvan er een onder de titel *De Arabische verovering*, ook in het Nederlands werd vertaald) maar bovendien bracht hij een groot deel van zijn leven door in de Arabische wereld en is hij als correspondent en journalist voor de Arabische wereld actief in meerdere bladen.

Na een proloog en enkele preliminaire opmerkingen over het beschikbare bronnenmateriaal en de waarde en beperkingen ervan volgt de uiteenzetting die behalve de inleiding en epiloog tien hoofdstukken telt. In het eerste hoofdstuk, Vier slaven en de geboorte van de Islam, maken we kennis met vier figuren die, alhoewel zij slaaf waren, tot de naaste omgeving van de profeet Mohammed behoorden en een belangrijke rol hebben gespeeld in de ontstaansgeschiedenis van de Islam zowel voor als na hun vrijlating. In hoofdstuk 2, *Slavernij voor beginners: oorsprong en typologie*, gaat Marozzi eerst na wat de Koran over slavernij verkondigt. Dit kan in enkele stellingen worden samengevat. 1. De ongelijkheid tussen slaaf en meester is door God gegeven en de slavernij als institutie wordt dan ook niet in vraag gesteld. 2. Een meester heeft het volle recht op geslachtsgemeenschap met zijn slavinnen, maar het is hem verboden zijn slavinnen te prostitueren. 3. Moslims mogen geen andere vrijgeboren moslims tot slaaf maken. 4. Het vrijlaten van een slaaf is een vrome daad die als boetedoening kan fungeren in enkele situaties zoals het per ongeluk doden van een moslim, een onwettige scheiding of echtbreuk en wordt als zodanig gelijkgesteld met andere vrome daden zoals het voeden of kleden van tien armen. Naast de Koran wordt het wereldse fundament van de moslimhouding tegenover de slavernij en de slaven gelegd door de fikh of jurisprudentie die van de zevende tot de tiende eeuw werd opgebouwd door voortdurende aanwas van vooral casuïstische uitspraken en adviezen van rechtsgeleerden. Die baseerden zich hiervoor op een interpretatie van de sharia en de soenna (leefregels gebaseerd op het voorbeeld van de profeet en op in de Hadith gecanoniseerde uitspraken). Koran, fikh en soenna vormen dus het wettelijk kader van de slavernij waarin onder meer het erfrecht aan bod komt en ook de manieren waarop iemand op wettige wijze tot slaaf kan worden gemaakt. De eerste is de gevangenne in een oorlog. Deze bron van slavernij was de belangrijkste tijdens de eerste eeuwen van de Islam toen de voortdurende oorlogen de moslims van immense aantallen slaven voorzagen. De tweede is door geboorte. Een kind erft de status van zijn moeder; wat impliceert dat het kind van een slavin als slaaf wordt geboren. Daarop bestond één belangrijke uitzondering: als de verwekker van het kind de eigenaar was van de slavin; dan werd het kind als vrijgeboren beschouwd en verwierf de moeder na de dood van haar meester de vrijheid. Het Moslimrecht omvatte verder nog tal van bepalingen over de status van de vrijgelaten slaaf die in tal van opzichten nog ondergeschikt bleef aan zijn vroegere meester die zijn beschermheer (patronus) was geworden.

Hoofdstuk 3, *Ras, racisme en revolte*, is gewijd aan de diep ingewortelde racistische gevoelens die de Arabieren en Perzen koesterden tegenover de zwarten en die duidelijk worden verwoord door Arabische en Perzische auteurs. Marozzi biedt de lezer een bloemlezing van passages uit die auteurs uit de eerste eeuwen van de Islam die aan duidelijkheid niets te wensen overlaten. Dit racisme blijft een constante dat zich in zekere mate tot op de dag van vandaag manifesteert. Alleen voor de Ethiopiërs werd af en toe een uitzondering gemaakt. Voor de

moslimsamenlevingen zijn de Zanj (zwarten) alleen geschikt als slaaf en ze worden beschouwd als een geschenk van Allah die aan alle moslims ten goede kwam. Eénmaal heeft dit tot een massale opstand van de Zanj geleid en wel in 871 in de moerassige vlakten van Zuid-Irak aan de benedenloop van Tigris en Eufraat. In deze troosteloze en zinderend hete moerassen waren al vroeg na de vestiging van de Islam vele tienduizenden zwarte slaven tewerkgesteld. Onder de striemende zweepslagen van de opzichters moesten ze urenlang de zware toplaag van natron afschrappen en die op ezels laden of op grote hopen scheppen zodat de rijke landeigenaren met landbouw op nitraatrijke grond hun fortuin konden maken. Het duurde tien jaar voordat de troepen van de kalief een einde konden maken aan de opstand die gedurende al die tijd het Abbasidische rijk op zijn grondvesten had doen schudden.

In de volgende drie hoofdstukken besteedt Marozzi aandacht aan drie categorieën slaven waarover de bronnen ons veel te vertellen hebben maar waarvan het lot en de leefomstandigheden allesbehalve representatief waren voor deze van de overgrote meerderheid van de slaven: de concubines van heersers en welgestelden (hoofdstuk 4: *Concubines, seks, muziek en poëzie*), de slaafsoldaten (hoofdstuk 5), en de eunuchen (hoofdstuk 6: *De bewakers van de gewijde plaatsen*). Met een overvloed aan passages uit de historische bronnen evoceert en beschrijft Marozzi levendig hoe deze bevoorrechte categorieën slaven en slavinnen een hoge sociale positie in de samenleving wisten te bereiken dankzij enerzijds hun persoonlijke kwaliteiten en anderzijds de gunst (of soms grillen) van hun meester waarvan hun lot steeds afhankelijk bleef. Van de ene op de andere dag kon hun meester niet alleen een einde maken aan hun privileges maar soms ook aan hun leven.

Dat de Islamitische slavenhandelaars hun slaven niet alleen uit Zwart Afrika haalden blijkt uit hoofdstuk 7 (*Mensenroof en afvalligheid: slavernij in het Middellandse Zeegebied*). Daarin beschrijft Marozzi de kaperij in de Middellandse zee door moslims en renegaten. Deze kapers vormden niet alleen een bedreiging voor wie op zee vaarden maar ook voor de bewoners van de kustgebieden die veel te lijden hadden van razzia's wanneer de kapers aan land gingen (en soms zelfs diep tot in het binnenland doordrongen). Schepen van christelijke naties werden in grote aantallen gekaapt en passagiers en bemanning van de gekaapte schepen naar de Noord-Afrikaanse havens (vooral Algiers, Tunis en Tripoli) overgebracht waar ze op slavenmarkten als slaven werden verkocht. Ze werden er aangekocht door particulieren die hen in diverse economische sectoren (landbouw, detailhandel, ambachten, huishouding) tewerk stelden en daarbij de verwachting koesterden dat vroeg of laat de familie van de slaven bereid zou zijn een losgeld te betalen. Europese naties reageerden wel maar waren niet in staat manu militari definitief een einde te maken aan de piraterij in de Middellandse Zee.

Pas wanneer de VSA er, na het verwerven van de onafhankelijkheid, mee gingen bemoeien was het liedje van de moslimkapers uitgezongen en was het ook met de macht van hun beschermheren, de pasja's van Algiers, Tunis en Tripoli, amen en uit.

In hoofdstuk 9, *De trans-Saharaanse slavenhandel*, beschrijft Marozzi de verschrikkingen die de bij razzia's gevangen genomen zwarten te verduren kregen wanneer ze door slavenhalers vanuit hun dorp een 2500 km doorheen de Sahara moesten afleggen in de meest barre omstandigheden op weg naar de grote slavenmarkten in Noord-Afrika. Op enkele uitzonderingen na is hij hiervoor aangewezen op teksten uit de 19e eeuw. Maar de weinige bewaarde middeleeuwse teksten volstaan ruimschoots om te besluiten dat ook in de voorgaande eeuwen het er even erg aan toe ging. Hoeveel slaven over de hele duur van die handel (minstens tien eeuwen) deze beproeving hebben moeten doorstaan is onbekend maar na ruwe schattingen komen onderzoekers uit op een cijfer van 7.220.000. Hoeveel er onderweg bezweken is evenmin na te gaan. Deze trans-Saharaanse handel stierf geen natuurlijke dood. Onder niet-aflatende druk vanuit Europa leidde hij tientallen jaren een kwijnend bestaan voordat er in de twintigste eeuw eindelijk een einde aan kwam.

Hoofdstuk 10, *De Ottomanen: een heerschappij van slaven*, beschrijft de slavernij in het Ottomaanse rijk dat gedurende een kleine vijfhonderd jaar (van 1450 tot 1917) de belangrijkste Islamitische mogendheid in de wereld was. Al die tijd hunkerde het naar slaven die jaar in, jaar uit met duizenden werden ingevoerd uit alle uithoeken van het rijk en daarbuiten: Centraal Afrika, Ethiopië, Darfur, de stroomgebieden van de Witte en Blauwe Nijl in de Sudan leverden zwarte slaven terwijl de duurdere lichter getinte Tsjerkessen, en Georgiërs uit de Kaukasus werden gehaald. Vanuit het Alpengebied en de Dalmatische kust kwam een enorme stroom Slavische gevangenen en de slavenpopulatie werd door grote aantallen Grieken aangevuld. De vraag naar nieuwe slaven bleef voortduren doordat de vrijlating van slaven vaak voorkwam. Cijfers worden enigszins betrouwbaar vanaf de 19e eeuw. Zo heeft men berekend dat in de eerste zeventig jaar van de eeuw er jaarlijks gemiddeld zestien à achttien duizend slaven werden ingevoerd. De auteur besteedt verder vooral aandacht aan enkele succesverhalen van slaven die dankzij hun kwaliteiten erin slaagden door te dringen tot de hoogste bestuursposen in het rijk en van slavinnen die als favoriete concubine van de sultan hem een zoon hadden geschonken die voorbestemd was om zijn vader op te volgen. Een andere bevoorrechte categorie die als groep een belangrijke rol hebben gespeeld waren de Janitsaren. Marozzi beschrijft hoe deze instelling functioneerde en hoe er op wreedaardige wijze een einde aan kwam.

In de hoofdstukken 11 en 12 brengt de auteur het relaas van de afschaffing van de slavernij

respectievelijk in het centrum (Ottomaanse rijk) en in de periferie (van de Atlantische oceaan, Noord-Afrika, de Sahel en grote gebieden van Sub-Saharaans Afrika tot de Levant, Anatolië en Iran, van het Arabische Schiereiland en de steppe en gebergten van Centraal-Azië tot het Indiase subcontinent, Indonesië, Maleisië en het zuiden van de Filippijnen). Dat in weerwil van de officiële afschaffing in een aantal landen van de Islamitische wereld de slavernij nog niet volledig is uitgeroeid maakt de auteur duidelijk in het laatste hoofdstuk, *Moderne slavernij*. Volgens een rapport voor 2023 van de Global Slavery leven er in de Arabische wereld nog 1,7 miljoen mensen in moderne slavernij. Nog in 2003 kon sjeik Saeh al Fazawi in een in het geheim opgenomen lezing verklaren: *'Slavernij is deel van de Jihad, en de jihad zal blijven bestaan zolang de Islam bestaat'*. Deze sjeik is niet de eerste de beste. Toen hij zijn uitspraak deed stond hij aan de top van het Saoedische religieuze establishment: lid van de Hoge religieuze Raad, het hoogste godsdienstige orgaan van het land, hoogleeraar aan het belangrijkste wahabitische opleidingscentrum, lid van de Raad van Religieuze Edicten en Onderzoek, en imam van de Prins Mitaeb moskee in Riad. Hij staat bovendien niet alleen met zijn ideeën. De populaire Egyptische prediker Abu Ishak al Huwaino beweerde omstreeks dezelfde tijd dat de mensen die tijdens een jihad tegen een ongelovige stad waren gevangen genomen als buit moeten worden verdeeld onder de mujahedin die ze dan op een op te richten slavenmarkt kunnen verkopen.

Het boek eindigt met een indrukwekkend notenapparaat (blz. 448-489) en een imposante literatuuropgave (490-519) die de geïnteresseerde lezer in staat stellen de beweringen van de auteur te controleren en zich verder in het onderwerp te verdiepen. Een gedetailleerd register (blz. 524-558) vergemakkelijkt opzoeken in het werk. Een afzonderlijke katern van 16 bladzijden met 39 kleurenillustraties laat de lezer toe zich een en ander aanschouwelijk voor te stellen terwijl op de 7 kaarten vooraan in het boek de vele plaatsen waarvan sprake is in het boek gesitueerd worden.

Dit interessante en vlot geschreven werk informeert de lezer over een van de meest verwaarloosde en ongemakkelijke onderwerpen uit de wereldgeschiedenis. Uit het boek blijkt overduidelijk dat de auteur het onderwerp grondig beheerst en goed vertrouwd is zowel met de informatie die het historische bronnenmateriaal bevat als met de wetenschappelijke literatuur over het onderwerp en bovendien goed op de hoogte van de geografische context en de actuele ontwikkelingen in de Islamwereld. Omdat hij daarenboven overvloedig citeert uit het bronnenmateriaal biedt hij de lezer de mogelijkheid uit de eerste hand zich te vergewissen van de mentaliteit die van de slavernij in de Islamitische wereld iets vanzelfsprekends maakte. Wel valt te betreuren dat de aandacht vooral uitgaat naar het lot en wedervaren van eliteslaven en dat we over de concrete levensomstandigheden en activiteiten van de doorsnee slaven veel minder te weten komen. Maar dit valt de auteur moeilijk te verwijten want hij kon zich alleen baseren op

het beschikbare bronnenmateriaal dat over de doorsnee-slaaf weinig te vertellen heeft. Wel had de auteur voor de slavernij in de Ottomaanse wereld heel wat informatie kunnen vinden in een 710 bladzijden tellende studie uit 2017 van H. Özkurai, *L'esclavage dans l'empire ottoman (XVI-XVIII siècle. Fondements juridiques, réalités socio-économiques, représentations*.

Robert DUTHOY